

ANTONI BOROWIEC

Wyższa Szkoła Pedagogiczna
w Krakowie

Postawy studentów wobec ludzi w podeszłym wieku

Pracujący w domach pomocy społecznej dla ludzi w podeszłym wieku sygnalizują nasilenie się zjawiska, które można by nazwać „samotnością z konieczności”. Dotyczy to zwłaszcza ludzi starszych dotkniętych przewlekłą chorobą. Do domów tych trafiają nie tylko ludzie, którzy nie posiadając bliskich i stając się niesmoadzielnymi muszą szukać opieki w tego typu placówkach, ale też coraz częściej ci, którzy są przez własną rodzinę odrzuceni, siłą zmuszani do opuszczenia własnych domów. Ludzie ci podwójnie pokrzywdzeni przez los i przez najbliższych, cierpiąc oczekują na wybawienie przez śmierć.

Co jest przyczyną takiego ostracyzmu społecznego? Skąd wrogość, niechęć, bezduszość wobec ludzi starszych?

Próba znalezienia odpowiedzi, choćby fragmentarycznych, są prezentowane przeze mnie badania.

Celem badań było zbadanie i opisanie postaw studentów wobec ludzi w podeszłym wieku. Nie przypadkowo badaniami objęto taką właśnie grupę młodych ludzi. Po pierwsze bowiem, interesowały mnie postawy ludzi przekraczających próg wieku młodzieńczego, po drugie poglądy ludzi studiujących na kierunkach pedagogicznych, a więc przy założeniu świadomego wyboru przez nich kierunku studiów, ludzi zorientowanych na człowieka, na działanie dla jego dobra w szerokim rozumieniu tego określenia. Dodać również należy, że jest to grupa, których negatywne nastawienia do ludzi starszych, są przez tych ostatnich szczególnie boleśnie odbierane. Są to bowiem często ich ulubione wnuki, których niewdzięczność, rani ludzi starszych najbardziej.

Dyskusja nad wyborem metody badawczej

Celem przedstawienia metody badań, istotne wydaje się sprecyzowanie, jak rozumiem postawy społeczne będące przedmiotem badań. Sprecyzowanie pojęcia postawy konieczne jest, gdyż jak wiadomo, istnieje wiele rozmaitych sposobów jego rozumienia. Inaczej definiują postawę socjologowie, inaczej psychologowie. Nawet na gruncie psychologii społecznej rejestruje się niezgodność poglądów poszczególnych szkół, a nawet poszczególnych autorów. Nie wdając się zatem w kontrowersje terminologiczne przyjmuję na potrzeby prezentowanych badań następującą definicję postawy: postawa jest to taka struktura procesów poznawczych, emocjonalno-uczuciowych i motywacyjno-behawioralnych, w której to strukturze zawarte jest nasze uwewnętrznione ustosunkowanie się do określonych obiektów rzeczywistości. Taka definicja wskazuje na trójelementową strukturę postawy. Większość polskich autorów podziela ten pogląd. Godzi się jednak podkreślić, że istnieją inne, oryginalne i nie pozbawione słuszności koncepcje struktury postawy, (W. Soborski, 1987; M. Marody, 1976).

Badając zatem postawę należy, badać ją nie tylko globalnie, ale próbować określić treść każdego z jej trzech składników. I tak w składniku intelektualnym (poznawczym) trzeba zbadać wiedzę, sądy, opinie o obiekcie postawy, w składniku motywacyjno-behawioralnym określić tendencje do działań bądź działania skierowane na obiekt postawy, w składniku emocjonalnym uczucia i emocje wywołane przez obiekt postawy.

Powyższe rozważania determinują wybór metod badawczych. Ponieważ postawa jest uwewnętrznioną strukturą naszych ustosunkowań się do określonego obiektu, można badać ją jedynie poprzez generowane przez nią zachowania się. Mogą to być zarówno zachowania werbalne, jak i obserwowalne działania.

W literaturze spotkać można mnogość propozycji badania postaw. Upraszczając można by metody te (techniki) pogrupować na:

- kwestionariusze zawierające pytania skategoryzowane,
- skale do badań postaw,
- techniki projekcyjne,
- metody obserwacji zachowań.

Każda z nich charakteryzuje się pewnymi zaletami i wadami. I tak techniki zadawania pytań skategoryzowanych ograniczają możliwości odpowiedzi badanych, nie dają więc pełnego obrazu tego, co mógłby powiedzieć badany na ten sam temat, ale przy innej kategoryzacji pytań. Skale postaw nie ukazują najczęściej wewnętrznej struktury postawy, służą jedynie do jej identyfikacji, określenia siły i znaku. Poza tym przy stosowaniu skal możemy narazić się na artefakty, gdyż badani nie mając określonej postawy wyrażają, bądź nie, zgodę na poszczególne zawarte w skali pytania.

Techniki projekcyjne są w moim przekonaniu również nieprecyzyjne, zbyt arbitralne interpretacyjne. Mówiąc jak najogólniej są obciążone zbyt dużym pierwiastkiem subiektywizmu.

Metody obserwacji zachowań są niesłychanie trudne, gdyż nie zawsze ludzie zachowują się zgodnie ze swoimi postawami. Poza tym patrząc na izolowane zachowanie trudno rozstrzygnąć czy jest generowane przez badaną postawę czy przez jakiś inny konkurencyjny w stosunku do tej postawy motyw. Inna trudność w posługiwaniu się tą techniką to bądź wyczekiwanie na określone zachowanie się związane z daną postawą, bądź posłużenie się eksperymentem naturalnym, który przecież ma ograniczony zakres zastosowań. Dlatego też w prezentowanych badaniach posłużyłem się wywiadem. Jest to modyfikacja sposobu badań zastosowanej przez H. Larkową (1970).

Badaniami objąłem w latach 1992 i 1993 50 studentów wylosowanych spośród słuchaczy pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej, specjalnej i wczesnoszkolnej.

Przebieg badań

Osoby badane były informowane o celu badań, a następnie proszone o opisanie różnych kontaktów z ludźmi w podeszłym wieku. Badani mieli szczególnie uwzględnić rodzaj sytuacji społecznej, w której miał miejsce kontakt, oceny człowieka, z którym się kontaktowali, a więc jego wygląd zewnętrzny, zachowanie się, wady, zalety itp. Ponadto badani byli proszeni o opis i nazwanie własnych emocji i uczuć w opisywanych kontaktach, a także o przedstawienie swoich chęci (niechęci) do zachowań w tych sytuacjach oraz ewentualnych zachowań, które w tych sytuacjach miały miejsce. Po przeczytaniu każdego z tych opisów, stwierdziwszy brak jakichś interesujących mnie szczegółów zadawałem uzupełniające pytania.

Analiza wyników badań

W wyniku analizy jakościowej wyodrębniłem następujące typy (rodzaje) postaw wobec ludzi w podeszłym wieku.

Tabela 1

Wyodrębnione typy postaw wobec ludzi w podeszłym wieku

Typ postaw	Liczebność
niezwarte	25
negatywne	13
mieszane	7
pozytywne	5

Przez postawę mieszaną rozumiem taką, w której występują w jednym lub większej liczbie elementów składowych ambiwalencje sądów, przekonań, czy emocji i uczuć, a także motywacji. W postawie niezawartej występuje brak zgodności między jej poszczególnymi członami. Np. pozytywne sądy, opinie, negatywne uczucia, negatywne działania bądź tendencje do działań. Postawy jednorodne pozytywne i negatywne cechuje zgodność znaku w każdym z elementów składowych tych postaw.

Charakterystyka postaw pozytywnych

Występują one najmniej licznie ze wszystkich wyodrębnionych postaw. Jedyne 5 badanych charakteryzowało się w każdym z elementów ich postaw dodatnim znakiem ustosunkowania się do ludzi w podeszłym wieku. W członie intelektualnym były to pozytywne sądy o ludziach w podeszłym wieku, pozytywna ocena ich wartości, podziw dla wytrwałości, cierpliwości itp.

Tabela 2

Pozytywne sądy badanych o ludziach starszych

godni szacunku	wytrwali	wyrozumiali	ambitni	uczciwi
5	5	1	3	1

W członie emocjonalnym występowały w tej grupie badanych pozytywne emocje i uczucia.

Tabela 3

Rodzaje pozytywnych emocji badanych osób

życzliwość	sympatia	podziw	uczucie przyjemności z kontaktu
5	5	5	1

W członie motywacyjno-behawioralnym można wyróżnić następujące tendencje do zachowań bądź same zachowania.

Tabela 4

Rodzaje zachowań (tendencji do zachowań) badanych studentów

chęć niesienia pomocy	chęć niesienia taktownej pomocy	akceptacja kontaktów	chęć korzystania z doświadczenia	umilanie czasu
4	1	5	1	2

Charakterystyka postaw negatywnych

Ten rodzaj postaw wystąpił u 13 badanych. Jest to druga co do częstości występowania postawa wyróżniona w badanej grupie studentów. W poznawczym elemencie struktury postawy negatywnej zarejestrowałem następujące oceny, przekonania, opinie o ludziach starszych.

Tabela 5

Rodzaje negatywnych sądów o ludziach starszych

brzydota fizyczna	nieumiejętność pogodzenia się z losem	roszczeniowość	Pasożytnictwo społeczne	złośliwość	wykorzystywanie należnych im przywilejów w sposób nachalny, agresywny, denerwujący
8	3	11	2	12	9

Tyle liczby. Ujmując sprawę bardziej opisowo trzeba zwrócić uwagę, że ludzie charakteryzujący się postaciami negatywnymi różnią się znacznie sposobem spostrzegania osób w podeszłym wieku od tych, którzy przyjmują postawy pozytywne. A więc zwracają uwagę na wygląd zewnętrzny, którego w swoich ocenach nie uwzględniali badani z postawami pozytywnymi, patrzą na ludzi starszych poprzez pryzmat swoich potrzeb, których niezaspokojenie może być spowodowane ich zdaniem przez ludzi starszych. Mają ludziom starszym za złe, że manifestują podobne do ludzi młodszych potrzeby, postawy życiowe, że próbują egzekwować od społeczeństwa to, co im się słusznie należy. Ba, negują nawet zasadność niektórych przywilejów ludzi starszych. Posądzają ich o celową złośliwość, agresywność wobec innych ludzi. W związku z tym badani przeżywają negatywne emocje. Ich różnorodność obrazuje poniższa tabela:

Tabela 6

Rodzaje negatywnych emocji badanych studentów

lęk, obawa, strach	złość	zakłopotanie	odraza	niechęć	zazdrość
13	10	4	2	4	5

Jak widać, wśród wymienionych przez badanych emocji i uczuć występują zarówno takie, które zaliczamy do agresywnych, jak i takie, które nazywamy obronnymi. Ma to swoje konsekwencje w członie motywacyjno-behawioralnym. W poniższej tabeli znajdują się sygnalizowane przez badanych tendencje do działań oraz przejawiane przez badanych działania wobec ludzi starszych.

Tabela 7

Rodzaje zachowań (tendencji do zachowań) osób o postawach negatywnych

unikanie kontaktów	agresja słowna	ucieczka z sytuacji kontaktowych	normatywna izolacja	normatywne ograniczenie przywilejów
13	6	6	2	7

Jak widać z tabeli ludzie z postawą negatywną wobec starszych deklarują chęć unikania kontaktów, jeśli jest to możliwe to także sytuacji, w których mogliby (musieliby) wchodzić w interakcje z ludźmi starszymi. W sytuacjach wszakże nieuniknionych przejawiają różnorodne formy ucieczki, przerywania interakcji w sposób nie zawsze taktowny.

Niektórzy z badanych przyznają się do słownej agresji w stosunku do ludzi starszych, obwiniając ich zresztą o tę „niezaaprobowaną przez siebie” formę zachowania społecznego. Aż 7 badanych jest zdania, że ludzie starsi powinni mieć zmniejszony zakres przywilejów w postaci świadczeń materialnych, gdyż obciążają one finansowo społeczeństwo, z niekorzyścią dla ludzi produktywnych. Warto zwrócić uwagę na próby domagania się przez dwie osoby normatywnej izolacji ludzi starszych. W jednym przypadku jest to propozycja obligatoryjnego umieszczenia ludzi w wieku emerytalnym w domach specjalnie ku temu przeznaczonych, inna osoba postuluje wydzielenie miasteczka dla ludzi starszych na wzór miasteczek dla dzieci.

Charakterystyka postaw mieszanych

Jak już wspomniano są takie postawy, w których we wszystkich członach lub tylko w niektórych elementach ich struktury występują treści zarówno pozytywne jak i negatywne w odniesieniu do ludzi w podeszłym wieku.

I tak w członie intelektualnym występują:

Tabela 8

Sądy badanych z postawami mieszanyymi

godni szacunku	ambitni	roszczeniowi	złośliwi	agresywni	brzydota fizyczna	pasżytnictwo społeczne
5	2	4	5	6	4	2

Jak widać, występują tu zarówno oceny i przekonania charakterystyczne dla postaw pozytywnych i negatywnych. Nie tylko występują, ale i współwystępują u tych samych osób. Np. ktoś widząc ambicję u ludzi w podeszłym wieku (cecha pozytywna) dostrzega również i ocenia negatywnie nadmierną złośliwość. Oma-

wiana aktualnie grupa postaw charakteryzuje się również współwystępowaniem emocji pozytywnych i agresywnych bądź obronnych.

Tabela 9

Emocje badanych o postawach mieszanych

życzliwość	sympatia	lęk, obawa, strach	zakłopotanie	agresja	odraza
4	3	6	5	6	2

Z tabeli wynika, że u osób przejawiających postawy mieszane częściej występują emocje negatywne niż pozytywne. Ma to swoje konsekwencje również w składniku motywacyjno-behawioralnym.

Tabela 10

Działania i tendencje do nich osób o postawach mieszanych

chęć udzielania pomocy	akceptacja kontaktów	unikanie	agresja słowna	ucieczka	agresja fizyczna	trudności decyzji jak się zachować
4	4	3	6	5	1	5

I tu zachowania niekorzystne dla ludzi w podeszłym wieku dominują nad zachowaniami propulsywnymi.

Charakterystyka postaw niezwartych

Stanowią one najliczniejszą grupę spośród wszystkich wyróżnionych. Cechą charakterystyczną tych postaw jest dodatni człon poznawczy przy ujemnych, bądź ambiwalentnych członach emocjonalnych i motywacyjno-behawioralnych. Tabela poniższa przedstawia wyróżnione podtypy postaw niezwartych.

Tabela 11

Podtypy postaw niezwartych

człon poznawczy + człon emocjonalny – człon motyw.-behaw.–	człon poznawczy + człon emocjonalny +/- człon motyw.-behaw. –	człon poznawczy + człon emocjonalny – człon motyw.-behaw. +/-	człon poznawczy + człon emocjonalny +/- człon motyw.-behaw. +/-
2	9	3	12

Jak widać, najliczniejszym podtypem są postawy niezwarłe z dodatnimi sądami, ocenami, przekonaniem i ambiwalentnością emocjonalną i motywacyjno-behawioralną.

Drugim z kolei podtypem są postawy z pozytywnym członem poznawczym i ambiwalentnością emocjonalną przy negatywnych tendencjach do działań i działaniach niekorzystnych dla ludzi starszych.

Co wydaje się być przyczyną postaw niezwartych? Sądzić można, że jest to niezwartość pozorna. Prawdziwym wyznacznikiem postaw można by w tym przypadku uznać znak w członach emocjonalnym i motywacyjnym. A jest on bardziej ujemny niż dodatni. Dodatniość zaś w członie poznawczym ma charakter deklarytywny. Jest to bowiem głoszenie przekonań zgodnych z wymaganiami kultury społecznej naszych czasów.

W celu uchwycenia ewentualnej zależności między rodzajem postaw prezentowanych przez studentów, a błędnością ich przekonań na temat psychospołecznego funkcjonowania ludzi starszych posłużono się arkuszem opinii o ludziach starszych. Składał się on z twierdzeń, z którymi mógł, lub nie, zgadzać się każdy z badanych. W analizie uwzględniono liczbę przekonań błędnych tj. takich, które jako prawdziwe subiektywnie zakreślał badany, natomiast obiektywnie były one nieprawdziwe. Każdy student opisany był liczbą punktów, będących sumą takich błędnych przekonań (1 punkt za każde błędne przekonanie).

Obliczona średnia arytmetyczna posłużyła do dychotomizacji tej zmiennej. Dychotomizacja pozwoliła na zastosowanie testu χ^2 dla zbadania omawianej tu zależności. Rozkład wyników dla obliczenia χ^2 zawiera poniższa tabela:

Tabela 12

Rodzaj postaw a błędność przekonań badanych studentów

	postawy pozytywne	postawy negatywne	postawy mieszane	postawy nie- zwarte	razem
powyżej X śr.	0	11	5	15	31
poniżej X śr.	5	2	2	10	19
razem	5	13	7	25	50

$\chi^2 = 11,4$

$df = 3$

istotne na poziomie ufności 0,01

Otrzymana wartość χ^2 pozwala na uznanie zależności między testowanymi zmiennymi. Można zatem powiedzieć, że mniej błędne przekonania sprzyjają pozytywności postaw wobec ludzi w podeszłym wieku.

Próbowałem również stwierdzić czy istnieje zależność między rodzajem kontaktów, a typem postawy. Posługując się testem χ^2 udało się uchwycić zależność między typem postawy a kontaktami rodzinnymi i pozarodzinnymi studentów z osobami w podeszłym wieku. Poniżej odnośna tabela.

Typ postawy a rodzaj kontaktów społecznych z ludźmi starszymi

	postawy pozytywne	postawy inne	razem
kontakty rodzinne	5	14	19
kontakty pozarodzinne	0	31	31
razem	5	45	50

chi²

df = 1

istotne na poziomie 0,05

Otrzymana wartość chi² pozwala na wniosek, iż osoby kontaktujące się z ludźmi starszymi na łonie rodziny są pozytywniej ustosunkowane do ludzi w podeszłym wieku niż osoby kontaktujące się ze starszymi tylko w różnorodnych kontaktach pozarodzinnych.

Przeprowadzone badania skłaniają do pewnej refleksji. Wydaje się zatem, że studenci pedagogiki zbyt mało wiedzą o psychologii ludzi starszych, zbyt mało mają informacji o ich potrzebach, problemach, trudnościach życiowych. Konieczne zatem jest uzupełnienie treści programowych o tę problematykę.

Literatura

- Larkowa H., *Postawy otoczenia wobec inwalidów*, PZWL, Warszawa 1970
 Marody M., *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*, PWN, Warszawa 1976
 Mądrzycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, PZUS, Warszawa 1970
 Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1982
 Soborski W., *Postawy, ich badanie i kształtowanie*, Wyd. Naukowe WSP, Kraków 1987

Proszę ocenić poniższe twierdzenia w kategoriach prawdy i fałszu. Jeżeli uznasz któreś twierdzenie za prawdziwe zakreśl kółkiem jego liczbę porządkową

1. Wszyscy ludzie starsi mają zupełnie inne potrzeby niż ludzie młodzi czy w średnim wieku.
2. Wszyscy ludzie starsi nie przejawiają zainteresowania seksem.
3. Wszystkich ludzi starszych cechuje smutek spowodowany przemijaniem życia.
4. Wszyscy ludzie starsi wymagają opieki.
5. Wszystkich ludzi starszych cechuje nietolerancja wobec odmiennych od ich własnych poglądów.
6. Wszystkich ludzi starszych cechuje sztywność poglądów.
7. Wszyscy ludzie starsi nie dbają o wygląd zewnętrzny.
8. U wszystkich ludzi starszych zauważa się spadek zainteresowań kulturą i sztuką.
9. Wszyscy ludzie starsi mało dbają o higienę osobistą.
10. Wszyscy ludzie starsi preferują statyczny tryb życia.
11. Wszyscy ludzie starsi mają błędne rozeznanie w sytuacji społeczno-politycznej kraju.
12. Wszyscy ludzie starsi przejawiają skłonności do nadmiernej religijności.
13. Wszystkich ludzi starszych cechuje egoizm.
14. Wszyscy ludzie starsi silnie koncentrują się na stanie własnego zdrowia.
15. Wszyscy ludzie starsi domagają się nadmiernych przywilejów.
16. Wszyscy ludzie starsi źle znoszą zmiany w ich sytuacji życiowej.
17. Wszyscy ludzie starsi są niepodatni na perswazję.
18. Wszystkich ludzi starszych cechuje bezkrytycyzm.
19. Wszyscy ludzie starsi nie lubią samotności.
20. Wszyscy ludzie starsi boją się śmierci.
21. Najczęściej występującymi emocjami u ludzi starszych są lęk i gniew.